

Prof. Dr.
Mustafa
Keskin Armağanı

Türk Tarih ve Kùltürü Araştırmaları

Editör:
Prof. Dr. Remzi Kılıç

PROF. DR. MUSTAFA KESKİN ARMAĞANI
Türk Tarih ve Kültürü Araştırmaları

Editör:

Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Yayın Koordinatörü

Ahmet Dünder

Yayın Yönetmeni

Hüseyin Cengiz

Baskı Hazırlık

DBY Ajans

1. Baskı: İstanbul 2014

Baskı

Karist Baskı Çözümleri Ltd. Şti.

Yeşilköy Mah. EGS Business Park,
B2 Blok, No: 8/20 34149 Bakırköy/İSTANBUL
Tel : 0 212 465 92 48 • Sertifika No: 22827

ISBN

978-605-5729-59-2

Kültür Bakanlığı Sertifika No: 12669

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK

Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti.

Topkapı Mah. Kahalbaş Sok: No:31/1

Fatih - İstanbul

Tel: +90 212 528 85 41 Faks: +90 212 528 85 47

www.idealkultur.com • bilgi@idealkultur.com

© Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.

Prof. Dr.
Mustafa
Keskin Armağanı

Türk Tarih ve Kùltürü Araştırmaları

Editör:
Prof. Dr. Remzi Kılıç

Editör: Prof. Dr. Remzi KILIÇ

DÜZENLEME KURULU:

Prof. Dr. Remzi KILIÇ
Prof. Dr. Ali AKTAN
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ
Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN
Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ
Doç. Dr. Hasan Ali ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Salih ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Serdar SARISIR
Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA

Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN
Prof. Dr. Refik TURAN
Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Prof. Dr. Sebahattin SAMUR
Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ
Doç. Dr. Özen TOK
Doç. Dr. Hava SELÇUK
Doç. Dr. Serdar SAKİN
Yrd. Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA

YAYIN KURULU VE HAKEM HEYETİ:

Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Hava SELÇUK (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Özen TOK (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ (Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Ali ŞAHİN (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. İlyas GÖKHAN (Hacı Bektaş Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE (Ahi Evran Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA (Erciyes Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA (Niğde Üniversitesi)

SEKRETERYA:

Doç. Dr. Hava SELÇUK
Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA, eyoska@erciyes.edu.tr

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

Adres: Prof. Dr. Mustafa KESKİN, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü KAYSERİ

Prof. Dr. Remzi KILIÇ, Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi,

Eğitim Bilimleri Bölümü Kayseri

e-posta: mkeskinearmagan@gmail.com ; kilicremzi@gmail.com

NOT: Yazıların ilmi sorumluluğu yazarlara aittir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Veba-yı Bakari Salgını ve Düşündürdükleri

Prof.Dr. Mustafa TURAN^[1]

^[1] Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Tarihte salt gerçeğin/değişmeyen hakikatin ortaya çıkarılması için bir olayın belli bir mantığa/sistematik anlayışa dayanarak muhakeme edilmesi şarttır. Bu itibarla tarihin anlaşılması ve üzerinde durulan bir meselenin anlamlandırılabilmesi için bizzat o mesele dışında cereyan eden olayların da göz önünde bulundurulması ve birlikte muhakeme edilmesi gerekmektedir. Zira üzerinde durduğumuz bir mesele dışında telâkki ettiğimiz pek çok meselenin de doğrudan veya dolaylı olarak birer sebep/amil olduğu görülecektir. Çoğu zaman konunun dağılmasına yol açacağı endişesiyle görmezden geldiğimiz veya önemsemediğimiz bir hususun aslında üzerinde durduğumuz konuyu açıklığa kavuşturacak değerli bir referans olabileceği unutulmamalıdır. Muhtelif konuları ihtiva eden bilgilerin, disiplinler bir yaklaşımla kurguladığımız bir tez/iddia çerçevesinde telifi ancak bu anlayışla sağlanabilir.

Determinist bir yaklaşımla düşünürsek; Tarihin hangi döneminde olursa olsun bir olayın/konunun bir anda ve kendiliğinden ortaya çıktığını düşünmek mümkün olmadığı gibi çok çeşitli, hatta çoğu zaman bir birinden bağımsız olarak düşündüğümüz olayların müteselsil olarak birbirlerini etkilemeleri söz konusudur. Tarihi süreç mutlak surette göz önünde bulundurulacağına göre ele alınan bir konunun geçmişte başka konularla ilişkisi göz ardı edilmemelidir. Kaldı ki, sebep-sonuç ilişkisinden hareketle bir konuyu ele alırken daha önce

vuku bulmuş başka olayları da anlamamız ve gerekli olduğu oranda anlatmamız kaçınılmazdır. Ayıca tarihte vuku bulmuş bir olayın, hikâye edilmesi/anlatılması dışında gerek vuku bulduğu tarihte, gerek vuku bulduğu tarihten önceki süreçte ve gerekse daha sonraki zamanlarda ve coğrafyalarda vuku bulmuş aynı veya başka başka olaylarla birlikte mütalâa edilmesinin mümkün ve gerekli olduğu söylenmelidir.

Bir konuyu ele alırken olayların devamlılığı ve her olayın önemli olduğu görüşünden hareketle Milli Mücadele'nin sonlarında (1922) ortaya çıkan bir hayvan hastalığına dair TBMM'nde yapılan bir konuşmaya istinaden yapılacak bir araştırmada müzakere edilen konuyu (olayın, hangi tarihte, nerede/nerelelerde vuku bulduğu, buna karşı hangi tedbirlerin alınmaya çalışıldığı ve neticesi gibi hususları) anlamaya çalışırken konunun muhtelif konularla ilişkili olduğu görüleceği gibi başka başka meselelerin açıklanmasında da referans olabileceği anlaşılabacaktır.

İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt Bey, TBMM'nde 30.12.1922 tarihinde yaptığı konuşmasında; veba-yı bakarinin tahribatından bahisle 100 000 civarında hayvanın telef olduğunu ve üç milyon lira kadar milli servetin heba olduğunu belirterek şunları söylemiştir: "Elli seneden beri memleketimizde mevcut bir hastalığı bendeniz beş ayda yok edebilmek imkânını kendimde göremediğimi itiraf ederim... Efendiler; elimizde baytar yoktur ve hepsi vazife-i askeriyesini ifa ile mükelleftir. Efendiler; birçok defa Müdafaa-i Milliye'den istedik. Fakat ordu lüzumuna binaen bunları terhis edemedi. Bütün Anadolu'daki veba-yı bakariyi yalnız yüz yirmi baytar ile tedaviye çalıştık. Baytarları birden ordudan ayırmak imkânı olsaydı bir dakika tereddüt etmezdik. Son günlerde terhis edilen otuz baytarı oraya celbettik ve serumu istedikleri andan itibaren göndermeye başladık. Fakat maalesef vesait-i nakliyenin fıkdanı (yokluğu) ve Çanakkale'nin malûm olan vaziyeti bunların vakit ve zamanıyla tedavi mahal-line girmesine mâni oluyordu. Elimizden ne geldiyse hepsini yaptık."¹

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in üzerinde durduğu mesele sadece o tarihte ortaya çıkan bir salgın hastalığın ekonomik olarak verdiği zararlar bağlamında değerlendirilebileceği gibi şu hususlara da işaret etmektedir:

- 1- Söz konusu hastalık uzun bir süredir ülkede görülmektedir.
- 2- Ülkede bu hastalıkla mücadele edecek yeterli sayıda baytar yoktur.

¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.1, C.XXVI, İctima. 165, s. 119.

3- Askerlik vazifesini ifa etmekte olan baytarların terhisleri ve bu mücadele ile görevlendirilmeleri mümkün gözükmemektedir.

4- Bu hastalıkla mücadele için lazım olan serumun zamanında mahalline ulaştırılması mümkün olamamaktadır.

Bu değerlendirme bizi kaçınılmaz olarak olayın zuhur ettiği tarihten önceki durumuna yönlendirmektedir. Böylece veba-yı bakarinin öncesi hakkında bilgi sahibi olacağımız gibi Osmanlı Devleti'nin, en azından yakınçağdaki sosyo-ekonomik durumu hakkında kısmen kanaat sahibi olmamız mümkün olabilecektir.

Bilindiği gibi sanayi öncesi ekonomilerin en önemli faaliyet alanlarından birisi hayvancılık olup 20. yüzyılın başına ait tarım istatistiklerinde, hayvancılıktan elde edilen ürünlerin pazar ekonomisi içinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'ne ait istatistiklere göre de pek çok vilâyetin ziraî üretiminde hayvancılığın payı beşte bir nispetine ulaşmaktadır². Osmanlı Devleti'nde tarıma açılmış toprakların azlığı hayvancılık için elverişli bir ortam oluşturmakta ise de hayvancılığın gelişmesi hususunda bu önemli potansiyelin yeterince değerlendirildiği söylenemez. Osmanlı Devleti'nde hayvancılığın gelişmemesinin muhtelif sebepleri olmakla birlikte yayılması önlenemeyen salgın hastalıkların da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Salgın hastalıklar arasında veba-yı bakari (sığır vebası) en sık rastlanan ve en çok hayvan telefâtına neden olan hastalık olmuştur. Halk arasında "mal-kıran" veya "çor" olarak adlandırılan sığır vebasının Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın sonlarında görüldüğüne dair kayıtlar mevcuttur³. Osmanlı coğrafyasında sığır vebasının neredeyse 20. yüzyılın ortalarına kadar hayvan varlığı için bir tehdit olmayı sürdürdüğü görülmektedir. Tanzimat'tan sonra görülen (1847,

² Bu oran, Van'da %29'a, Diyarbakır'da ise %41'e ulaşmakta iken Aydın ve Adana ile Rumeli vilayetlerinden Edirne ve Selanik'te %20'nin altına düşmektedir. Bkz. Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yay., İstanbul, 1998, s. 79.

³ 1592 yılında İran tarafından gelen bir sığır vebası salgını Diyarbakır'dan Amasya'ya kadar olan bölgeleri etkilemiş, bazı köylerde mevcut olan dört-beş yüz büyükbaş mevcudunu birkaç inmiştir. Hastalık nedeniyle ahali büyük bir sıkıntıya düşmüş, hatta bazı yerlerde insanlar kara sabana koşulmuştur. Bkz. Nihal Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu" *A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 3-4, 1963, s. 222-223.

1877, 1881, 1888, 1889, 1893, 1894, 1898, 1899, 1905, 1906⁴ ve 1909⁵) sığır vebası salgınları aynı zamanda gerekli tedbirlerin de yeterince alınamadığı anlamına gelmektedir.

Tarih boyunca en çok kayıplara sebep olan hastalıkların başında gelen sığır vebasına⁶ karşı Avrupa devletlerinin ciddi olarak mücadele ettikleri bilinmektedir. Tarihte ilk baytarlık/veterinerlik mektebi Fransa'da XIV. Louis'in desteği ve Claude Bourgelat'ın gayretleriyle 1762 tarihinde açılmıştır⁷. Baytar mektebinin açılmasının başlıca nedeni sığır vebasına karşı etkin bir mücadele yürütmektir⁸. Ayrıca 1863 yılında toplanan ilk Uluslararası Veterinerlik Kongresi'nin temel amacı da sığır vebasına karşı etkili bir çözüm geliştirmekti⁹. Anlaşılan odur ki, Osmanlı Devleti'nden yaklaşık bir asır önce sığır

⁴ Erk, a.g.m., s. 230.

⁵ BOA, **Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD)**, Nr. 106/11, 16 Teşrin-i Evvel 1325 (29 Ekim 1909), Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi, Bi'l-umum Vilayat ve Elviye-i Gayr-ı Mülhakaya.

⁶ Bu hastalığın ilkçağlardan itibaren varlığı veteriner tarihçileri tarafından kabul edilen bir husustur. Hayvan hekimliğine ait ele geçirilen en eski vesika olan "Kahun Papirüsü"nde (M.Ö. 1900) geçen hastalık sığır vebası olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında Romalı yazar Virgil'in (M.Ö. 30) eserlerinde geçen ve insanların araba çekilmesi işinde kullanılmasının nedeni yine sığır vebası olarak kabul edilmektedir. Hun akınları sırasında bu hastalık Çin'in doğusundan Aral ve Hazar mevkiine oradan da Avrupa içlerine taşınmıştır. Bkz. Erk, a.g.m., s. 222: Bu hastalığın tarih boyunca neden olduğu tahribat için ayrıca bkz. Naki Cevat Akkerman-Nihal Erk, **Türkiye'de Sığır Vebası Salgınları ve Eradikasyonu Tarihi**, A.Ü. Veteriner Fakültesi Yay., Ankara, 1969, s. 1-9.

⁷ Kasım Kırbıyık, "Baytarlık", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı yayını, C.V, İstanbul, 1992, s. 281.; Muzaffer Bekman, **Veteriner Tarihi**, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara, 1940, s. 97-100.; Bu tarihten sonra Avrupa'nın muhtelif merkezlerinde açılan veterinerlik okulları için bkz. Ali Rıza, **Tarihçe-i Baytariye ve Malumat-ı Umumiye**, TC Ziraat Vekaleti Umur-ı Baytariye Müdüriyeti Umumiyesi, Ögüd Matbaası, Ankara, 1925, s. 8-9.

⁸ Özellikle 1709 tarihinde Don-Volga nehirleri boyunca başlayıp neredeyse bütün Avrupa'yı istila eden sığır vebası salgını, üç sene zarfında yaklaşık 1.5 milyon hayvanın telefâtına neden olmuştur. Bu yüzyılın sonunda ise bu rakam neredeyse iki yüz milyona ulaşmıştır. Bu ortamda gündeme gelen baytar mekteplerinin açılması fikri başlıca bu hastalığın önüne geçmek ve yol açtığı hasarı izale gayesine matuftu. Bkz. Ali Rıza, a.g.e., s. 8; **Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedabir**, Umur-ı Baytariye Müdüriyeti, Ahmed İhsan ve Şurekası Matbaası, İstanbul 1331, s. 2-5.; İbrahim Ekrem, **Çor veya Sığır Vebası**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930, s. 10-12.

⁹ Erk, agm, s. 221.

vebasına karşı ciddi bir mücadelenin başladığı Avrupa'da sığır vebası tehdidi, 1871-1872'de görülen son büyük salgından sonra geliştirilen serum ve alınan tedbirler sayesinde çok ciddi bir tehlike olmaktan çıkmıştır.

Avrupa'da 18. yüzyılda hayvan vebasının önlenebilmesi için başlanan veterinerlik eğitimine Osmanlı Devleti'nde ordunun ihtiyaçları dolayısıyla ancak 1841 yılında başlanabilmektedir. O esnada Osmanlı ordusunun ıslahı için görev yapan General Moltke'nin önerisiyle Prusyalı veteriner Godlowski, Osmanlı Devleti'nin hizmetine alınarak, veterinerlik eğitimi teşkilatlandırma ile görevlendirilmiştir. Ancak, personel ve kaynak eksikliği gibi sebeplerle bu girişim akim kalmış ve bir mektep tesis edilememiştir. Ancak 1849 yılında Harbiye Mektebi'nde özel bir sınıf olarak veterinerlik eğitimi yeniden düzenlenebilmiştir¹⁰.

Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından doğu vilayetlerinde hastalığın büyük kayıplara yol açması sığır vebasına karşı ciddi önlemler alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Harbiye Mektebi'nde yetişen personelin, ordu baytarı olarak istihdam edilmiş olması sebebiyle sivil baytar ihtiyacını karşılamak için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Öncelikle Nafia Nezareti'ne bağlı olarak 1888 tarihinde Umur-ı Baytariye Müfettiş-i Umumiliği kurulmuş ve başına Mehmet Ali Bey getirilmiştir. Mehmet Ali Bey ve Mekteb-i Tıbbiye hocaları tarafından sivil bir baytar mektebi açılması girişimlerine¹¹ başlanmış ve nihayetinde Baytar Mektebi 1889 yılında eğitime başlamıştır¹². Askeri Baytar Mektebi'nde okutulan Hayvan sağlık zabıtasına dair bilgiler klasik baytarlık kitaplarında okutulan bilgilerden ibaretti¹³. Sivil Baytar Mektebi'nin programı

¹⁰ Bekman, a.g.e., s. 115 – 116; Nihal Erk, *Veteriner Tarihi*, A.Ü., Veteriner Fakültesi Yay., Ankara, 1978, s. 207-210; Kırbıyık, a.g.mad., s. 281.

¹¹ 1877-1878 Osmanlı- Rus Harbi'nin ardından İzmit, Ankara, Konya, Sivas Vilayetlerinde yoğunlaşan sığır vebası salgınının sonuçlarını yerinde tespit etmek için gönderilen heyetin başkanı Miralay Mehmed Ali Bey tarafından ahalinin içine düştüğü sefaleti anlatan bir rapor hazırlanmış ve Nafia Nezareti'ne sunulmuştur. Dönemin Nafia Nazırı Zihni Bey'in de dikkatini çeken bu rapor Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve Tıbbiye-i Mülkiye bünyesinde Pastör usulü ile eğitim verecek olan baytar sınıfının açılması kararlaştırılmıştır. Bkz. Ali Rıza, a.g.e., s. 10-11.

¹² Ayşe Menteş Gürler, "Beş Senelik Umûr-ı Baytâriye Programı" Üzerine Bir İnceleme", *Veteriner Bilimleri Dergisi*, C.XXV, S.1-2, 2009, s. 9-10; Kasım Kırbıyık, a.g.m., s. 282; Nihal Erk, a.g.e., s. 214-215; Muzaffer Bekman, a.g.e., s. 130-131.

¹³ Berfin Melikoğlu Gölcü, "Osmanlı Devleti'nde Hayvan Sağlık Zabıtası Üzerine Bir İnceleme", *Ulusal Gıda Referans Laboratuvarı Dergisi*, C.II, S.3, Haziran/2011, s. 36.

ise hayvan hastalıkları konusunda uzman veterinerler yetiştirilmesi amacına dönük olarak tanzim edilmek istenmiştir. Öncelikle bu sahadaki yetersizlikleri çözmek için hayvan hastalıkları ile mücadelenin hukuki zeminini oluşturmak istenmiştir. 1893 yılında İstanbul Şehremaneti Umur-ı Sıhhiye-i Baytariye Müfettişi Haydar Bey'in başkanlığında toplanan dört kişilik bir komisyon tarafından 5 Ocak 1893 tarihinde Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi¹⁴ hazırlanmıştır. Umumi bir nizamname hazırlanıncaya kadar geçici olarak uygulanması kararlaştırılan 18 maddelik talimatname, öncelikle Hüdâvendigâr Vilâyeti'nde uygulamaya konulmuş, buradaki tecrübenin ardından genel uygulamasına geçilmiştir. Hukuki zeminin oluşturulmasından sonra tıbbi çalışmalar hız kazanmıştır. 27 Nisan 1894 yılında insan ve hayvan hastalıkları için aşı ve serum geliştirmesi amacıyla Bakteriyolojihane-i Şahane, 1901 yılında hayvan hastalıkları konusunda çalışacak olan Bakteriyolojihane-i Baytari kurulmuştur¹⁵. Burada, Adil Mustafa ve Fransız yardımcısı Morice Nicolle tarafından sığır vebasına karşı serum geliştirme ve üretme çalışmalarına başlanmış ve 1902 yılında bu hastalığı engelleyecek serumun seri üretimine geçilmiştir¹⁶. Geçici surette hazırlanan (1893) talimatname, 1913 tarihinde (5 Kanun-ı Evvel 1329) yürürlüğe konan Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati'ne¹⁷ kadar geçerli kalmıştır. Bu kanunun yayımlanmasından bir sene sonra uygulamasını bildiren Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi çıkarılmıştır¹⁸.

Osmanlı Devleti'nin, zirai serveti üzerinde büyük tahribatlar yapan sığır vebasına karşı mücadelesi uzun bir sürece yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde, 1870'lerde Avrupa için ciddi bir tehdit olmaktan çıkan bu hastalığa karşı ciddi önlemlerin 1890'lardan itibaren başladığı görülmektedir. 1909 yılında Hüdâvendigâr, Trabzon, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Sivas, Ankara, Konya, Halep, Erzurum, Kastamonu, Aydın, Beyrut, Suriye Vilayetleri ile Kudüs, İz-

¹⁴ **Düstur**, Tertip 1, C. VI, s. 1306-1310.

¹⁵ Ekrem Kadri Unat, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakteriyoloji ve Viroloji**, İ.Ü Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., İstanbul, 1970, s. 37-44; Mesut Ayar, **Osmanlı Devleti'nde Kolera; İstanbul Örneği (1892-1895)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 254-255; Şule Osmanağaoğlu-Berfin Melikoğlu, "Türkiye'de Ruam Hastalığı Eradikasyon Çalışmalarına Tarihsel Bir Bakış Açısı", **Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 15, 2009, s. 333.

¹⁶ Ekrem, **a.g.e.**, s. 7-9; Akkerman-Erk, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁷ **Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati**, Yeni Turan Matbaası, İstanbul 1330.

¹⁸ **Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi**, Matbaa-ı Osmaniye, İstanbul, 1330.

mit, Karesi Sancaklarında görülen sığır vebası salgınına¹⁹ karşı yürütülen mücadele, eksikliklerin tespit edildiği ve alınan tedbirlerin uygulama sahasına konulduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin milli servetinin en önemli kaynaklarından olan ziraatin devam etmesinin başlıca teminatı büyükbaş hayvan varlığına karşı en büyük tehditlerden biri olan veba-yı bakari ile mücadelede en çok şikâyet edilen hususların başında hastalığın erken haber alınamaması meselesi gelmektedir. 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan (1909) ve 5-6 yüz bin hayvanın telef olmasına yol açan veba-yı bakari salgını, hastalık ortaya çıktığı anda zabıta-i sıhhiye usullerine riayet edilmemesi, gerekli tedbirlerin alınmaması, hastalığın nedenli tehlikeli olduğu hakkında sağlıklı bir fikre sahip bulunmayan ahalinin kayıtsızlığı ve fenni tedbirlere maruz kalmaktan imtina etmesi, ortaya çıkan hastalığı saklaması, mahalli görevlilerin de görev bölgelerinin ücra köşelerinden haber alma konusundaki eksiklikleri yüzünden hastalıktan ancak yayıldıktan sonra haberdar olmaları sebebiyle²⁰ geniş bir çevreye yayılmıştır.

Bu hastalıkla mücadelenin ilk şartı ortaya çıktığı anda yayılmasını önlemek olmasına rağmen baytarlar, hastalık yayıldıktan sonra bölgeye gönderildiği için alınan sıhhi ve fenni tedbirlerin uygulanması pek mümkün olmuyordu. Hastalığın yayılmasına karşı alınacak en önemli tedbir, bölgenin kordon altına alınmasıydı. Kordon marifetiyle hastalıklı bölge belirlenerek hayvanların ve hayvani ürünlerin belirlenen sınırların dışına çıkması engellenerek, hastalığın başka mahallere yayılmasının önüne geçilebilirdi. Ancak kordonların, jandarmanın yetersizliği nedeniyle lâyıkiyle muhafaza edilememesinden dolayı hayvanların ve hayvan ürünlerinin dışarı çıkarılması mümkün olmaktaydı. Gerekli tedbirlerin icrasını sağlamakla mülki memurlar görevli ve yetkili²¹ olmasına rağmen

¹⁹ **DH.İD**, Nr. 106/11, 17 Teşrin-i Evvel 1326 (30 Ekim 1910) Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne.

²⁰ **DH.İD**, Nr. 106/11, 16 Teşrin-i Evvel 1325 (29 Ekim 1909), Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi, Bi'l-umum Vilayat ve Elviye-i Gayr-ı Mülhakaya

²¹ Hastalığın ortadan kaldırılması konusunda mülki memurların baş sorumlu olduğu Zabıta-ı Sıhhiye Nizam-namesi'nin esbâb-ı mucibe lâyihasında özellikle belirtilmiştir; "bir mahalde ile'l-i sarıye-yi hayvaniyenin zuhurunda oraya yalnız etibba-yı baytariye izamı hastalığın istihsâl-i çâre-yi indifâna kâfi olamayıp mebhüsü'n-anh olan lâyihanın mütalâasından müstebân buyurulacağı üzere memurin-i sıhhiye-yi baytariye bu bâbda tertib edecek vezâif hastalığın teşhis-i kat'iyyesiyle lâzimu'l-ittihaz olan tedâbirin tarif ve beyânından ibaret olarak ahâliyi hayvan hastalıklarını ihbâra mecbur etmek ve inde'l-lüzum kordonlar vaz ve te'sis ve bunları hastalık ihtimâline göre

bu işte yeterince ciddiyet gösterilmemesi ve ihmallerin yaşanması, hastalığın izalesi için alınan tedbirleri zafiyete uğratiyordu. Özellikle kordon tesisi meselesinde yaşanan sıkıntılar hastalığın ortadan kaldırılması yolundaki en önemli engellerin başında gelmektedir. Bunların hangi bölgeyi kapsayacağını belirlemek için baytarların yetkisinde ise de kordonların muhafazasından tamamıyla mahalli memurlar sorumluydu. Kordonların muhafazası işi ile görevlendirilen jandarmanın yetersizliği ise başka bir zafiyet kaynağı idi. Bu sıkıntıları ortadan kaldırmak için vilayetler tarafından buralarda bekçiler görevlendirilmesi konusunda kaynak talepleri olmaktaydı. Ancak bu konuda ayrılan bütçenin yetersizliğinden dolayı binlerce bekçinin istihdamı mümkün olmadığından asker istihdam edilmesi bir çözüm olarak gündeme gelmiştir²².

Zabita-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi'nde (15. Madde) kordon muhafazası konusu "...bulaşık (hasta) olan hayvanlarını sair sağlam hayvanlara temas ettirenler ve hasta hayvan satan ve yahut satın alanlar ve lâşeleri (leşleri) defin olundukları mahallerden çıkaranlar ve karantina muamelatını ihlâl edenler velhasıl tedabir-i müttehizeyi amden hükümsüz bırakmağa çalışanlar veyahut bu yüzden sirayet ve tevessü-i maraza (hastalığın bulaşması ve yayılmasına) sebebiyet verenler ve iş-bu talimat hilâfına olarak tayin olunan mahallerden başka mahalden vilayete hayvan ithal veyahut harici vilayete hayvan sevk edenler ceza kanununa tevfikân duçar-ı mücazât olacaklardır" ²³ şeklinde zikredilmiştir. Ancak bu talimat-namede zikredilen cezanın ne olacağı hususu açıklanmadığı gibi uygulamalardan da yeterince caydırıcı olmadığı anlaşılmaktadır.

Kordon tesisi ve muhafazası için ilk plânda asker görevlendirilmesi uygun bulunmuştur. Askeri birliklerin istihdamı için başlayan çalışmalar bağlamında öncelikle hangi mevkilerde kordon tesis edileceği ve bunları muhafaza için ne kadar asker gerekli olacağı hastalığın yayıldığı vilayetlere sorulmuş ve bu doğrultuda 1., 2., 3., 4., 5. Ordu Kumandanlıkları ve Harbiye Nezareti ile yazışma-

kuvve-i askeriye ile takviye ve muhâfaza eylemek ve icâb eden tathirât-ı fenniye ve sair muâmelât-ı sıhhiye-yi mukteziyeyi icra ettirmek memurin-i mülkiye-yi mahalliye-yi müttehim-i vezâif cümlesinden bulunduğu cihetle zâbta-yı sıhhiye nizam-nâmesi tatbik ve icrası itibarıyla memurin-i baytariyeden ziyâde memurin-i mülkiyeye ait bir nizamname gibi add ve kabul olunmak lâzım gelir." Bkz. **DH.İD**, Nr. 106/11, 25 Ramazan 1327 (10 Ekim 1909)

²² **DH.İD**, Nr. 106/11, 16 Teşrin-i Evvel 1325 (29 Ekim 1909), Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi, Bi'l-umum Vilâyat ve Elviye-i Gayr-ı Mülhâkaya.

²³ **Düstur**, Tertip 1, C. VI, s. 1308-1309.

lar yapılmıştır²⁴. Konya Vilâyeti'nden verilen cevapta, Niğde için 50, Burdur için 25 asker ve Niğde'de bulunan jandarma içinse 8 çadır talep edilmiştir. Erzurum Vilâyeti ise hastalığın Bayburt, Temran, Hınıs, Kiğı, Refahiye ve Pasinler kazaları ile Yenice kale Nahiyesi'nde yayıldığını, ancak havaların soğuması dolayısıyla hasta hayvanların diğer hayvanlarla temas kurması ihtimalinin ortadan kalktığından lüzumu halinde 200 civarında asker gönderilmesi talebinde bulunmuştur²⁵. İzmit Mutasarrıflığı, hastalık bulaşan 18 mevki için altışardan 108 ve Biga Mutasarrıflığı ise 70-80 civarında askere ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir²⁶. Mamuretülaziz Vilâyeti, Behisni Kazası, Şambayadı ve Tut Sancağı ile Pütürge'ye bağlı karyelerde veba-yı bakarinin yayıldığını ancak buralarda jandarma vasıtasıyla sıhhiye tedbirlerinin itina ile uygulandığını, yalnız hastalığın en çok yayılma sahası gösterdiği Hısn-ı Mansur'da 50 askere ihtiyaç olduğunu bildirmiştir²⁷.

Talep edilen bu birliklerin redif taburlarından olması düşünülmüyordu. Ancak, görevlendirilecek askerlerin maaşlarının nasıl ve hangi kurum tarafından ödeneceği meselesi ortaya çıkmıştır. Maaşların vilayet bütçelerinden karşılanması mümkün olmadığından Maliye Nezareti'ne başvurulmuş ancak bir sonuç alınamamıştır²⁸. Vilayetlerin askerlerin gönderilmesi konusundaki yoğun baskıları üzerine²⁹ 1. Ordu Kumandanlığı tarafından bu bölgelere asker sevkinin büyük bir masraf gerektirdiği ve bunun karşılanmaması durumunda ise askerlerin büyük bir zorluk çekeceği görüşlerinden hareketle buralara asker yerine

²⁴ **DH.İD**, Nr. 106/11, 27 Teşrin-i Evvel 1325, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne. **DH.İD**, Nr. 106/11, 2 Teşrin-i Sani 1325, Dâhiliye Nezareti'nden Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'ne.

²⁵ **DH.İD**, Nr. 106/11, 2 Teşrin-i Sani 1325, 19 Teşrin-i Sani 1325, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne

²⁶ **DH.İD**, Nr. 106/11, 22 Teşrin-i Sani 1325, 19 Teşrin-i Sani 1325, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne

²⁷ **DH.İD**, Nr. 106/11, 28 Teşrin-i Sani 1325, Mamuretülaziz Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne; **DH.İD**, Nr. 106/11, 30 Kanun-ı Evvel 1325, Dâhiliye Nezareti'nden Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'ne

²⁸ **DH.İD**, Nr. 106/11, 29 Teşrin-i Sani 1325 (11 Aralık 1909), Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne; **DH.İD**, Nr. 106/11, 5 Kanun-ı Evvel 1325, Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne

²⁹ **DH.İD**, Nr. 106/11, 8 Kanun-ı Evvel 1325, Karesi Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne; **DH.İD**, Nr. 106/11, 29 Teşrin-i Sani 1325, Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne

baytar gönderilmesinin ve hasta hayvanların itlafının daha uygun bir yol olacağı görüşü dile getirilmiştir³⁰. Harbiye Nezareti ise redif askerlerinin bu husus için silâh altına alınmasına dair bir talimat-name olmadığından dolayı, bu uygulamanın hükümeti boş yere çok büyük bir masraf altına sokacağından bunun yerine, kordonları muhafaza için tayin edilecek askerlerin kendi köylerinde görev alması ve hastalanmış hayvanları kendi elleriyle itlaf etmesi mülâhazasında bulunmuştur. Ayrıca bu konu önemli bir mesai gerektireceğinden askerlerin asli görevlerini yerine getirmekte zafiyete uğrayabileceği bildirilerek bunun yerine sivil baytar ekisini kapatmak amacıyla askeriye den baytarlar görevlendirilerek komisyonlar kurulması ve bunların hastalığın yayıldığı mahallerde çalışmalar yaparak, hayvanları durumlarına göre tedavi veya itlaf etmelerinin uygun olacağı kanaatini dile getirmiştir³¹.

Ordu kumandanlıklarının ve Harbiye Nezareti'nin tutumlarına rağmen, hastalığın önüne geçmek ve alınan tedbirlerin fayda sağlaması için elzem olan kordonların mevcut imkânlarla korunması mümkün görülmediğinden asker istihdamı dışında başka bir çare görülüyordu. Dâhiliye Nezareti'nin bu konudaki ısrarı üzerine görevli kılınacak askerlerin maaşları konusu yeniden gündeme gelmiştir. Maliye Nezareti, görevlendirilecek askerlerin maaşlarının Harbiye Nezareti tarafından karşılanması görüşünü beyan etmiştir. Ancak, vilayetlerde eşkıyalığı önlemek ve asayiş sağlaması için görevlendirilen müfrezelerin de maaşı Harbiye Nezareti bütçesinden ödendiğinden, askeriye yi doğrudan ilgilendirmeyen bir konuda Harbiye Nezareti'nin bütçe ayırması beklenmiyordu³². Nihayetinde, redif kuvvetlerinin bu konuda görevlendirilmesinin uygun olmayacağı yolunda bir fikir birliğine varılmıştır. Alternatif bir çözüm olarak yeniden gardiyan istihdamı fikri ortaya çıkmıştır. Bunun için 150.000 kuruşluk ek bir bütçeye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti bütçesinde karşılığı olmadığından dolayı olağanüstü masraflar bütçesinden temin edilmesi Maliye Nezareti'nden talep edilmiş ve bunun üzerine talep edilen paradan 100.000 kuruşluk miktar vilayetlere gönderilmiştir³³.

³⁰ DH.İD, Nr. 106/11, 20 Kanun-ı Evvel 1325, Dâhiliye Nezareti'nden Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'ne

³¹ DH.İD, Nr. 106/11, 5 Kanun-ı Evvel 1325, Umur-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi

³² DH.İD, Nr. 106/11, 21 Kanun-ı Evvel 1325, Dâhiliye Nezareti'nden Sadarete.

³³ DH.İD, Nr. 106/11, 29 Kanun-ı Evvel 1325, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne.

Hastalıkla mücadelede yaşanan sıkıntıları gidermek için mülki ve fenni memurların müşterek çalışmaları hayati görünmekteydi ve bu hastalığa karşı alınacak tedbirleri ihtiva eden Zabıta-ı Sıhhiye Nizamnamesi'nin uygulanması ve hastalık mahallerine baytarların gönderilmesi için gerekli olan masrafların harcanmasından Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti yetkiliydi. Bunun yanında hastalığın erken haber alınması konusunda acil bir tedbir olarak köy muhtarları ve ihtiyar heyetleri hastalık ortaya çıkar çıkmaz mülki memurları haberdar etmek ve baytarların tavsiye edeceği fenni/sıhhi tedbirlerin eksiksiz olarak uygulanması konusunda sorumlu tutulmuşlardır³⁴. Bu sorumluluğu yerine getirmedikleri takdire tecziye edilecekleri de belirtilmiştir. Ayrıca köylere gönderilmiş olan jandarma birlikleri, görevli bulunduğu mahalde hayvan hastalığı olup olmadığını araştırma ve zabıta memurlarına bu konuda haftalık bilgi verme ile görevliydi. Bu memurlar tarafından jandarmadan alınan bilgiler doğrultusunda haftalık çizelgeler hazırlanacak ve bunlar kaymakamlara verilecekti. Böylece hastalığın seyri daha sıhhatli bir surette takip edilebilecekti. Bu husus, hastalığın yayıldığı mahallerden biri olan Biga Mutasarrıflığı'ndan gelen telgrafta bir teklif olarak sunulmuş ve neticesinde Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti ile Dâhiliye Nezareti'nin uygun bulması üzerine kabul görmüştür³⁵.

Fenni/sıhhi önlemler ve baytarların faaliyetlerini kontrol etme hususunda da çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Sıhhi tedbirlerin alınması konusunda daha titiz hareket edilmesi amacıyla Erzurum, Mamuretülaziz, Hüdâvendigâr, Konya ve Adana Vilayetleri ile ve İzmit, Karesi ve Biga Sancaklarında bulunan 32 adet baytarın çalışmalarını denetlemek ve kendilerine yardımda bulunmak amacıyla İstanbul'dan 5 baytar müfettişinin ve mülki memurları teftiş için de birer mül-

³⁴ Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi'ne göre, salgın hastalık şüphesi ortaya çıktığı anda derhal köy muhtarı veya ihtiyar heyeti durumu en yakın nahiye ya da kaza mülki personeli vasıtasıyla merkez livaya bildirmekle yükümlüydü (md.1), durumu haber alan liva mutasarrıfı ise en geç 24 saat zarfında bölgeye baytar müfettişi gönderecek ve merkez vilayet olaydan haberdar edilecekti (md.2) Bkz. **Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi**; bu salgının ardından 1910 yılında uygulamaya konan **Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati**'nde (madde: 6-7-8) bu husus daha da kuvvetlendirilerek genişletilmiştir. Bkz. s.6.

³⁵ **DH.İD**, Nr. 106/11, 15 Teşrin-i Evvel 1325, Biga Mutasarrıflığı'ndan Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'ne Telgraf; **DH.İD**, Nr. 106/11, 12 Teşrin-i Evvel 1325 (25 Ekim 1909), Dâhiliye Nezareti Muhâberât-ı Umumiye Dairesi, Vilayat ve Elviye-i Gayr-ı Mülhakaya Tahrirat-ı Umumiye.

kiye müfettişinin bölgelere gönderilmesi istenmiştir³⁶. Bu talep üzerine hem tıbbi önlemler hem de baytarların refakatinde bulunacak gardiyanların masrafı için gerekli meblağ Dâhiliye Nezareti bütçesinden karşılanmış; baytarları ve mülki memurları teftişle görevli olacak personelin tayini onaylanmıştır³⁷.

Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne³⁸, Dâhiliye Nezareti'nden Erzurum, Mamuretülaziz, Hüdâvendigâr, Konya, Adana Vilayetleriyle İzmit, Karesi ve Biga Mutasarrıflıklarına³⁹ gönderilen yazılardan alınan tedbirler sayesinde bu salgın hastalık ortadan kalkmaya başlamakla birlikte fenni önlemler konusunda daha itinalı davranılması hususunda hassasiyetin devam ettiği anlaşılmaktadır. Gerçekten de alınan önlemler ve özellikle kışın gelmesi dolayısıyla hasta hayvanların sağlıklı hayvanlarla karşılaşma riski azaldığından 1910 yılına doğru veba-yı bakari salgını sönmeye başlamış⁴⁰ ise de daha sonraki yıllarda tekrar tekrar gündemi meşgul edecektir. Mesela 03.05.1928 tarihinde Bakteriyolog Refik Bey, veba-yı bakari ile ilgili olarak TBMM'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "...1925 senesinde ölen hayvan 5 835'tir. Tazminat verilip öldürülen 4 530'dur. Tazminatsız öldürülen 3 563'tür. 1925 senesinde 527 köyde hastalık varken bu itlafa rağmen 1926'da 570 köye hastalık intişar etmiş. Kendi kendine ölenler 3 899 olduğu halde tazminatlı öldürülenler 4 412, tazminatsız öldürülenler 3 282. Görülüyor ki, bu iki sene zarfında hayvan itlafına rağmen hastalık azalmamış, bilâkis artmıştır."⁴¹ Bu ifadeler vebâ-yı bakarinin daha uzun yıllar Türkiye'de önemli zararlara yol açtığını göstermektedir.

³⁶ **DH.İD**, Nr. 106/11, 22 Teşrin-i Evvel 1325, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne.

³⁷ **DH.İD**, Nr. 106/11, 14 Teşrin-i Sani 1325, Dâhiliye Nezareti'nden Erzurum, Mamuretülaziz, Hüdâvendigâr, Konya, Adana Vilayetleriyle İzmit, Karesi, Biga Mutasarrıflıklarına.

³⁸ **DH.İD**, Nr. 106/11, 11 Kanun-ı Sani 1325

³⁹ **DH.İD**, Nr. 106/11, 16 Kanun-ı Sani 1325

⁴⁰ **DH.İD**, Nr. 106/11, 11 Kanun-ı Sani 1325, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne; **DH.İD**, Nr. 106/11, 16 Kanun-ı Sani 1325, Dâhiliye Nezareti'nden Erzurum, Mamuretülaziz, Hüdâvendigâr, Konya, Adana Vilayetleriyle İzmit, Karesi, Biga Mutasarrıflıklarına.

⁴¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre. 3, C.IV, İnikat. 70, s. 19.

Değerlendirme ve Sonuç

Eski çağlardan beri bilinen sığır vebasının tarihin farklı zamanlarında ve coğrafyalarında büyük zararlara yol açtığı bilinmekle birlikte bu hastalığa karşı şuurlu bir mücadelenin ancak 18. yüzyılın başlarından itibaren verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Daha başka meselelerde olduğu gibi bu hastalığın ortadan kaldırılması hususunda da bilimsel bir anlayışla hareket edilmesi çok da kolay olmamıştır. 18. yüzyılın başlarında sığır vebasına karşı nasıl mücadele edileceği hususunda hiçbir şey bilinmiyordu. Avrupa'da hayvan bakımı ile cahil insanlar meşgul oluyorlar bilgili kimseler bu işlerle uğraşmayı kendilerine yakıştırmıyorlardı. 1711 yılında İtalya'da sığır vebasını incelemek üzere görevlendirilen Bernandino Ramazzini hastalığın bulaşma yolları üzerinde durmuş, ölü veya hasta hayvanlar kadar sağlam görünümlü hayvanların da bu hastalığı taşıyabileceklerini ve ahırların enfeksiyon kaynağı olduğuna dikkat çekmiştir. Ölü hayvanların derin gömülmesi, ahırların temizlenmesi ve tütsülenmesi gibi hijyenik tedbirler tavsiye etmiştir. Buna rağmen Ramazzini'nin hastalığın sebebinin Allah'ın insanları cezalandırmasından başka bir şey olmadığını söylemesi ilginçtir. Hakeza İngiltere'de tanınmış bir rahip de veba salgınını hayvanlara karşı duyulan aşırı sevginin cezası olarak Allah'ın gönderdiği bir musibet olarak nitelemesi Avrupa'da sığır vebasına karşı nasıl bir anlayışın hâkim olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ramazzini'den sonra sığır vebası ile meşgul olan Giovanni Lancisi hazırladığı ve Kardinaller Meclisi'ne takdim ettiği raporunda Roma havalisinde 1713 yılından 1714 yılına kadar altı ay zarfında 35.000 baş sığırın öldüğünden bahisle özetle şu tedbirleri belirtmiştir:

- 1-Her türlü hayvanların hasta hayvanlarla temasına mani olmak.
- 2-Sığır vebasına yakalanmış olan hayvanları boğazını kesmeden öldürmek.
- 3- Hastalıklı mahallerden hayvan ve insanların çıkmasını önlemek. (karantina uygulaması)
- 4-Hasta hayvanlarla temasta bulunan insanların el ve yüzlerini sirke ile yıkamak, ahırları tütsülemek.
- 5-Hasta hayvanlarla temas eden her türlü eşya ve malzemeyi yakmak veya sirke ile yıkamak, ahırları tütsülemek, yemlik ve yalıkları sönmemiş kireç ile temizlemek.

6- Ölü hayvanları ve her türlü atıklarını meskun yerlerden uzakta derin çukurlara gömmek.

Lancisi'nin hazırlamış olduğu raporunda yer alan öneriler uygulanmış ve veba salgını Roma'da dokuz ay içerisinde söndürülmüşse de İtalya'nın diğer bölgelerinde ağır kayıplar verdirmeye devam etmiştir.

1714 yılında Avrupa'daki veba salgınının İngiltere'ye geçmesi üzerine hastalığı incelemek üzere görevlendirilen Thomas Bates de hastalıklı hayvanların itlafını, ölülerin yakılmasını ve ahırların dezenfekte edilmesinden başka itlaf edilen hayvanlar için sahiplerine tazminat ödenmesini teklif etmiştir. Bu telifin uygulanması sonucu İngiltere'de altı ay gibi bir sürede veba salgını önlenmiştir. İlk defa uygulanan tazminat meselesinde bazı kimselerin zayıf ve işe yaramaz hayvanları için bu tazminattan yararlanmaya çalışmaları gibi bazı istismarların yaşandığı da görülmüştür.

18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde sığır vebası ile mücadelede Lancisi'nin ve Bates'in ortaya koyduğu yöntemlerden netice alındığı halde Avrupa gereken dersi almamış ve bu hastalık yüzünden milyonlarca hayvan telefati olmuştur.

Sığır vebasının önlenmesi için üzerinde durulması gereken diğer bir mesele de hayvan ithalatında gereken titizliğin gösterilmemiş olmasıdır. Avrupa'da bazı bilim adamları bu hastalığın hayvan ithali ile girmeyeceğini iddia ederken bazı bilim adamları da tam tersi sığır ithalinin hastalığı tetikleyeceği görüşünü savunmuşlardır. Gerçekten de bir çok Avrupa ülkesinde ithal edilen sığırlar vasıtasıyla gelen hastalık kısa sürede yayılmış ve çok pahalıya mal olmuştur.

Sığır vebasının yayılmasında savaşların önemli bir rol oynadığı göze çarpmaktadır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra sığır vebası Türkiye'nin doğu illerinde büyük kayıplara yol açtığı gibi ülkenin her tarafına yayılmıştır. 1884-85 yıllarında İtalya-Habeşistan savaşında Rusya'dan getirilen sığırlar vasıtasıyla Habeşistan'a taşınan hastalık Kızıl Deniz yoluyla Orta ve Güney Afrika'ya yayılarak sığır çiftliklerinde, hatta vahşi hayvanlar arasında büyük ölümlere yol açmıştır. I. Dünya Harbi sırasında sığır vebası Kafkasya'dan Karadeniz yolu ile Rusya'nın bütün batısını sarmış, oradan komşu ülkelere geçmiştir. 1920 yılında Rusların Polonya'yı işgali ile hastalık bulaşmıştır⁴².

Bir belgede yer alan vebâ-yı bakarinin, (ortaya çıktığı Hüdâvendigâr, Konya, Erzurum, Mamuretülaziz, Adana Vilayetleri ile İzmit, Karesi ve Biga Sancak-

⁴² Erk, a.g.m., s. 224 vd.

larındaki) yol açtığı tahribatın önüne geçilmemesi halinde ahalinin elinde “ne sabana koşacak ne de sütünü sağacak hayvan kalmayacağı” ifadesi⁴³ göstermektedir ki, bu hastalığın büyük ve hayati savaşların (93 Harbi, Balkan Harpleri, I.Dünya Harbi, Türk İstiklal Harbi) ve ülkede büyük sıkıntıların yaşandığı uzunca bir dönemde verdiği zararların ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Bu hususta alınmak istenen tedbirlerden de bunu anlamak mümkündür.

Devletin yeterli imkan ve araçlara sahip olmaması sebebiyle alınan önlemlere rağmen vebâ-yı bakari salgını uzun süre önlenememiştir. Bununla birlikte vebâ-yı bakari salgınının önlenmesi amacıyla girişilen mücadelenin kazandığı tecrübe önemlidir. Vebâ-yı bakariye karşı mücadelede tespit edilen eksikliklerin nazar-ı dikkate alınarak gerekli tedbirlerin alınmış olduğu görülmektedir. Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati ve talimatname hazırlanmak suretiyle mücadelenin hukuki zeminin sağlanmış olması bu husustaki ciddiyet ve hassasiyetin bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Salgının önlenmesi için alınan tedbirlerin bihakkın uygulanabilmesi için hazırlanan bu kanun ve talimatnamede cezai müeyyide zecri bir tedbir olarak ifade edilmiştir. Söz konusu hastalığa yakalanan hayvanların itlafının nasıl ve kimler tarafından uygulanacağı ve hayvan sahiplerine ödenecek tazminat gibi konular detaylı surette belirlenmiştir. Hastalıkla mücadele Dâhiliye Nezareti ile Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti tarafından yürütülmüşse de alınan tedbirlerin uygulanmasında Nâfia Nezareti, Maliye Nezareti ve Harbiye Nezareti'nin de dâhil olduğu, tabiatıyla mülki, mahalli memurlar ile silâhındaki baytarların ve askerlerin de görevlendirilmesi veya görevlendirilmek istenmesi bu hastalığın önlenmesine verilen önemi göstermektedir. Ancak gerekli tedbirinin etkili olabilmesi için yeterli personel istihdamı önemli meblağlar gerektiğinden bu konularda büyük sıkıntıların yaşandığını⁴⁴ da söylemek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde sığır vebası ile mücadele için gerekli olan serumun üretimine 1897 başlanmıştır. 1911 yılında da Erzincan'da açılan serum müessesesi savaş sebebiyle tahliye edilmiş, önce Sivas'ta sonra da Halep'te faaliyette bulunmuştur. Müessese ancak 1921 yılında Erzincan'a dönebilmiştir. Bu nakiller yüzünden serum üretimi azalmış ve bu hastalıkla mücadeleyi güçleştirmiştir⁴⁵.

⁴³ DH.İD, Nr. 106/11, 21 Teşrin-i Evvel 1325, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne

⁴⁴ DH.İD, Nr. 106/11, 27 Teşrin-i Evvel 1325, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne

⁴⁵ Erk, a.g.m., s. 234.

İstiklal Harbi sırasında Ankara'da 14 Haziran 1920 tarihinde Umur-ı Baytariye Dairesi kurulmuş ve savaş boyunca veterinerlik hizmetlerini yürütmüştür. Cumhuriyet'in ilanını müteakip İzmir'de 1923 yılında toplanan İktisat Kongresi'nde alınan kararlar istikametinde veterinerlik hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi amacıyla beş yıllık bir program⁴⁶ hazırlanmış ve 1925 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Programın mukaddimesinde ülkedeki hayvan varlığının I. Dünya ve İstiklal Harpleri sırasında çok azaldığı belirtilerek hayvancılığın geliştirilmesinin vatani bir görev olduğu vurgulanmıştır. Programda her bir yıl için yapılması planlanan hususlar ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Burada her yıl için sığır vebası ile mücadelenin sürdürülmesi, sınır ve limanlarda tahaffuzhanelerin desteklenmesi ve yurtdışına (Avrupa'ya) beş öğrenci gönderilmesi kararları, veba-yı bakari hususundaki kararlılığı göstermesi bakımından önemlidir. Artık bu konuda daha dikkatli ve daha şuurulu hareket edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1932 yılına gelindiğinde veba-yı bakari ile verilen mücadele kazanılmış olacaktır. 1922-1932 yıllarında Türkiye'yi bir hayli uğraştıran veba-yı bakarinin yayılması ve önüne geçilememesinin tarihi sebepleri üzerinde durulduğunda Osmanlı Devleti'nde bu hususta Avrupa'daki gelişmelerden ve kazanılan tecrübelerden hareket edilmediği veya edilemediği hemen anlaşılmaktadır. Gerek İstiklal Harbi'nin yaşandığı meşakkatli günlerde, gerekse imkânsızlıkların hükümferma olduğu Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu hastalığı bertaraf etmek için girişilen mücadele gerçekten takdire şayandır.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi Türk İstiklal Harbi sadece askeri ve siyasi alanda verilen bir mücadele olmayıp çok yönlü bir mücadele söz konusudur. Askeri ve siyasi başarıların kazanılmasının temelinde çok da önemsemediğimiz veba-yı bakari salgını gibi meselelere karşı verilen mücadeleler asla göz ardı edilmemelidir. Yine Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne tevarüs eden meselelerden biri olarak da veba-yı bakari ile ilgili gelişmeler yeni Türk devletinin hangi şartlar altında kurulduğunu göstermesi bakımından önemsenmelidir.

Ez-cümle; üzerinde durduğumuz pek çok olay gibi burada ele almaya çalıştığımız bir olayın da çok yönlü değerlendirilebileceği ve ele alacağımız muhtelif konular için de bir referans niteliği taşıdığı ve tarihi süreçteki gelişmeler göz ardı edilmemelidir.

⁴⁶ Program hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Gürler, a.g.m., s.9 vd.

Bibliyografya

A. ARŞİV VESİKALARI

Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), Nr. 106/11; 40 adet leffi bulunmaktadır.

B. TELİF ESERLER

Akkerman, Naki Cevat-Nihal Erk, **Türkiye’de Sığır Vebâsı Salgınları ve Eradikasyonu Tarihi**, A.Ü Veteriner Fakültesi Yay., Ankara 1969

Ali Rıza, **Tarihçe-i Baytariye ve Malumat-ı Umumiye**, TC Ziraat Vekaleti Umur-ı Baytariye Müdüriyeti Umumiyesi, Ögüd Matbaası, Ankara 1925

Ayar, Mesut, **Osmanlı Devleti’nde Kolera; İstanbul Örneği (1892-1895)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007

Bekman, Muzaffer, **Veteriner Tarihi**, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara, 1940

Düstur, “Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi”, Tertip 1, C. VI

Ekrem, İbrahim, **Çor veya Sığır Vebâsı**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930

Erk, Nihal, “Tarihte Önemli Sığır Vebâsı Salgınları ve 1920’ye Kadar Memleketimizdeki Durumu”, **Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, C. X, S. 3-4, 1963

Erk, Nihal, **Veteriner Tarihi**, A.Ü., Veteriner Fakültesi Yay., Ankara, 1978

Gölcü, Berfin Melikoğlu “Osmanlı Devleti’nde Hayvan Sağlık Zabıtası Üzerine Bir İnceleme”, **Ulusal Gıda Referans Laboratuvarı Dergisi**, C.II, S.3, Haziran/2011

Güran, Tevfik **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, Eren Yay., İstanbul, 1998

Gürler, Ayşe Menteş, “Beş Senelik Umûr-ı Baytâriye Programı” Üzerine Bir İnceleme”, **Veterinerlik Bilimleri Dergisi**, C.XXV, S.1-2, 2009

Kırbıyık, Kasım, “Baytarlık”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı yayını, C.V, İstanbul, 1992.

Osmanağaoğlu, Şule-Berfin Melikoğlu “Türkiye’de Ruam Hastalığı Eradikasyon Çalışmalarına Tarihsel Bir Bakış Açısı”, **Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, C. III, S.15 (2009)

Sığır Vebâsı ve Hakkında İttihazi Lazım Gelen Tedabir, Umur-ı Baytariye Müdüriyeti, Ahmed İhsan ve Şurekası Matbaası, İstanbul 1331

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 3, C.IV, İnikat. 70

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.1, C.XXVI, İctima. 165

Unat, Ekrem Kadri, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bakterioloji ve Viroloji**, İ.Ü Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., İstanbul, 1970

Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati, Yeni Turan Matbaası, İstanbul 1330

Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi, Matbaa-ı Osmaniye, İstanbul 1330